

- Dokumente zu Hegels Entwicklung* (1974): Georg Wilhelm Friedrich Hegel. A. Aus der Stuttgarter gymnasialzeit. B. Aus der Tübingen studienzeit. C. Aus der Berner hauslehrerzeit. E. Aus der Jenenser dozentenzeit. F. Gedichte von 1790-1801. Stuttgart: Frommann-Holzboog, 476 S.
- Exner, A. (2008) *Die Grenzen des Kapitalismus*. Münster: UNRAST-Verlag, 220 s.
- Kurz, R. (2013) *Schwarzbuch Kapitalismus. Ein Abgesang auf die Marktwirtschaft*. München: Ullstein, 456 S.
- Lafontaine, O. (2008) *Fortschritt und Solidarität*. Bonn, Rowohlt Verlag, Reinbek, 228 s.
- Marcuse, H. (1931) Das Problem der geschichtlichen Wirklichkeit: Wilhelm Dilthey. In: *Die Gesellschaft*, Bd.VIII. H.4, 350-367.
- Marcuse, H. (1968) *Hegels Ontologie und die Grundlegung einer Theorie der Geschichtlichkeit*. Habilitationsschrift. Frankfurt.a.M.: EA Frankfurt, Klostermann, 1932, 368 S.
- Marcuse, H. (1979) *Vernunft und Revolution. Hegel und die Entstehung der Gesellschaftstheorie*. Darmstadt, Neuwied: Luchterhand, 399 S.
- Marcuse, H. (1989) *Versuch über die Befreiung*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 133 S.
- Meyer, Th. (2008) *Grundwerte und Wissenschaft im demokratischen Sozialismus*. Berlin/Bonn: J. H. W. Dietz Verlag, 246 S.
- Sintschenko, V. V. (2017) *Globale Transformationen der Gegenwart. Band 1. Systemischen globale Transformation: Monographie*. Saarbrücken: Palmarium Academic Publishing, 34-53.

Марія Рогожа,
*професор кафедри етики, естетики і культурології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка (м. Київ)*

МОРАЛЬНІ ДИЛЕМИ У ГАЛУЗІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

У даній статті під штучним інтелектом маються на увазі штучно створені системи/ машини, здатні виконувати інтелектуальні операції з елементами творчості (Аверкин, Гаазе-Рапопорт и Поспелов 1992), які тяжіють до самокерування². Сьогодні питання штучного інтелекту є одними з найбільш активно обговорюваних у суспільному дискурсі. Постійно з'являються повідомлення про нові технічні досягнення у цій сфері, що одразу

² Як вказують фахівці, в англійській мові поняття *artificial intelligence* позбавлене антропоморфних конотацій, *intelligence* означає «вміння міркувати розумно». Натомість через російську мову в українській у словосполученні *штучний інтелект* відчутно тяжіння до персоніфікованої осмисленої діяльності (Гаврилова и Хорошевский, 2000).

підхоплюються й обговорюються широкими верствами публіки. Захоплення викликають можливості замінити людську працю роботами на шкідливих виробництвах та у сфері обслуговування. Здається, фантастичні сюжети кінострічок недалекого минулого з екранів виплеснулися в реальне життя.

У гулі захоплюючих відгуків від нових наукових досягнень у галузі штучного інтелекту майже тонуть поодинокі застережні голоси. І розцінювати їх як такі, що традиційно здійснюють спротив прогресу, недалекоглядно. Адже з розширенням сфер застосування штучного інтелекту виникають гострі соціальні питання, як, наприклад, суттєве підвищення рівня безробіття в умовах, коли роботів утримувати дешевше ніж працівників. Це питання прямо виходить на ціннісну проблематику, зокрема, проблему зайвих людей. І цей ряд можна продовжувати. Етичні проблеми, пов'язані із розвитком штучного інтелекту, ще тільки починають осмислюватися в наукових колах. Для українського соціогуманітарного дискурсу вони є досить новими. Без претензії на всеосяжність та системність викладення даної тематики необхідно намітити контури етичних проблематизацій, які видаються на сьогодні найбільш виразними.

Найперше виникає потреба прояснити можливості використання регулятивного потенціалу моралі у галузі штучного інтелекту. Мораль як інтерсуб'єктивна система цінностей, що акумулюється у вимогах, діях і відносинах (Апресян 2014), утворює простір культурного існування людини. Власне, мораль як така формується у процесі культурогенезу й мірою розвитку культури ускладнюється за формою і збагачується змістовно³. Специфіка простору моралі – у складній системі ціннісно-нормативних важелів, які трансформують існуючу в соціокультурному просторі систему цінностей у спонуку до дії конкретних людей. Кожен обирає моральні цінності з наявних і робить їх своїми регулятивними ідеями. Тому прийняті в соціокультурному просторі норми і цінності знаходять різні втілення у діях різних людей й утворюють різні конфігурації у відносинах суб'єктів в людському світі. Ці втілення і конфігурації залежать від морального вибору, який кожен суб'єкт здійснює у просторі моралі. І вибір цей – не формальний⁴.

Формальний вибір можливий лише у сегменті етикету, таких простих правилах ввічливості, які не вимагають рефлексії, інтелектуальних, емоційних зусиль. Фактично це вибір без вибору, коли доводиться обирати з-поміж

³ Залишимо тут за дужками зауваження, що поняття моралі – філософське поняття, воно теоретично оформлюється в Європі лише у XVIII ст. і у якості проекту незалежного раціонального обґрунтування моралі стає головним завданням європейської культури (Макінтайр, 2001, с. 62). У даній статті за допомогою терміну *мораль* фіксується безпосереднє буття цінностей у людському світі, термін *етика* вживається тут відповідно до слововжитку у живій моральній практиці як синонім моралі.

⁴ Загадаймо тезу М.М.Бахтіна про абсолютну відповідальність особистості за вчинок – «не-алібі у бутті», – адже все життя може бути осягнуте як суцільне вчинення, в єдності дій, думок і переживань (Бахтін 2003).

неприйнятних і прийнятних (пристойних) форм поведіння; наповнення ж останніх змістами вже по факту узвичаєно культурою. Тому формалізовані правила існують у формі етикету і до сфери моралі й етики не мають відношення навіть етимологічно⁵.

Мораль – феномен суто людського світу. Традиційно людина плекала свою людськість, відмежовуючи себе від світу природи. Нині етика актуалізується у зв'язку з питаннями про те, чи потрібно людині дистанціюватися від штучного інтелекту, чи потрібно створювати етичну регламентацію в галузі штучного інтелекту і на що в ній слід спиратися й куди акцентувати увагу? Ці питання виникають в обставинах, за яких вчені поколіннями працювали на те, щоб технічно забезпечити комфортне існування людини, яке, серед іншого, призвело до певної міри зрощування людини з машиною.

Сьогодні буденністю нашого життя є кіборги – біологічні істоти, в які вживлено механічні чи електронні компоненти. Коли штучні органи, суглоби, тканини стають звичними в людському організмі, постає питання, до якої міри людина залишається людиною, приростаючи електронними чи механічними пристроями? Вчені вказують, що робота мозку людини пов'язана з дією органів чуттів і контролем біологічного тіла, тому повноцінно мозок може працювати лише на біологічній основі (Гринин и Гринин, 2015). Отже, поки людина ідентифікує себе людиною, поки механічні чи електронні пристрої не усувають її інтелектуально-чуттєву природу, доти вона ідентифікує себе людиною в єдності розумового, тілесного й емоційного.

Штучний же інтелект має іншу природу – він від початку є машиною. Й різного роду намагання розробників надати йому антропологічні форми не усувають цієї висхідної ситуації, яка задає зовсім іншу тональність етичних проблем. Так, робот Софія має антропоморфну форму й може висловлювати емоції, і сама наявність такого механізму провокує питання ціннісного характеру.

Що готові люди віддати на відкуп штучному інтелекту? Можна пригадати історію про мешканців планети Тральфамадор з повісті К. Воннегута, яка сьогодні видається пророчою. Зациклені на собі мешканці планети стали створювати собі машини для всіх сфер свого життя, щоб звільнити собі час для розмислів про сенс власного існування. Неспроможні досягти успіху у пошуках, вони створили для цих цілей машини, які й порахували, що існування мешканців не має сенсу. Усвідомивши це, вони намагалися здійснити суїцид. Але і в цьому не були успішні, тому створили машини, які винищили цих істот скоріше, ніж можна промовити назву планети (Воннегут 1992, 197-198).

Очевидно, що сьогодні штучний інтелект орієнтований на полегшення людської праці й створення більш комфортних умов життя людини. Але чи можливо буде утримати під контролем механізми, наділені штучним інтелектом? Чи справді робот Софія буде ефективним саме у царині, для якої

⁵ З фр. *étiquette* – надпис, етикетка, у той час етика – від давньогр. *ethos* – нрави, звичаї.

його було розроблено – працювати у будинках престарілих і на інших ділянках соціальної роботи (Willer 2017).

Позитивної відповіді на це питання у довготривалій перспективі не варто очікувати. Можна згадати ситуацію з інтернет-системою TOR. Початково розроблена американськими спецслужбами, вона була покликана забезпечити анонімність в мережі. Надалі, коли система почала нести загрозу безпеці, спецслужби змушені були констатувати, що не в змозі зробити її прозорою, безпечною, обмежити чи контролювати її.

Усвідомлюючи потенційну загрозу від самокерованості штучного інтелекту, у 2018 р. в Європейському Союзі розпочато роботу експертів над визначенням етичних принципів розвитку штучного інтелекту. На сьогодні виокремлено такі: штучний інтелект має заслуговувати на довіру, відповідати законам та правилам, передбачати контроль з боку людини, враховувати інтереси суспільства та права людини, бути надійним, безпечним, стабільним, поважати приватність людини та безпеку даних про неї, бути прозорим, враховувати всі людські особливості, включаючи фізичну спроможність, сприяти розвитку суспільства тощо (В Євросоюзі 2019). Усі сім принципів, по великому рахунку, можуть бути охоплені одним метапринципом – *контроль в ім'я безпеки людини*.

У зв'язку із цим можна навести приклад безпілотних автомобілів, про які нині багато говорять. При створенні продукту для певного ринку розробники при програмуванні машини намагаються врахувати культурні, національні особливості покупців. Більше того, вони прагнуть підлаштувати автомобіль під систему ціннісних пріоритетів і схильностей конкретного покупця. Для цього збирається різного роду інформація про майбутнього власника. Робиться це в ім'я безпеки, але по великому рахунку зменшує приватність власника, а зрештою і безпеку. При цьому, постають питання про те, яку інформацію слід надавати розробникам машин, як вона повинна зберігатися і хто може мати до неї доступ.

Інший пласт проблем з безпілотними автомобілями виникає також щодо питань безпеки. Самокерований автомобіль рекламується як такий, що на порядки є безпечнішим, ніж керовані людиною машини. У випадку аварії машина буде діяти раціонально, відповідно до того, як вона запрограмована – врятувати свого власника за рахунок усього іншого світу. Власне, все «людське» тут виключається від початку – емоції, імпульси, пориви, самопожертва водія (наприклад, якщо дитина вибігла на проїжджу частину) як таке, що не входить у програму збереження пасажирів. Власне, для дилеми вагонетки тут просто не залишається місця. І факти лише підтверджують такі міркування. Свого часу була оприлюднена версія причин автомобільної аварії у США, коли безпілотний автомобіль збив на смерть жінку, яка переходила дорогу в недозволеному місці (Козлов 2018). Причиною аварії стала помилка у розпізнаванні об'єкту, що рухався.

Свого часу І.Кант в «Основах метафізики моральності» надав аргумент сучасним захисникам запровадження етичних принципів для штучного інтелекту, внівши розрізнення понять людини і розумної істоти: «Значення морального закону до такої міри просторе, що воно має силу не лише для людей, а й для всіх розумних істот взагалі» (Кант 1965, 245). Моральний закон в такому ракурсі є універсальним моральним приписом для будь-якої розумної істоти. Це дозволяє стверджувати, що моральний закон чинний і для штучного інтелекту. Але на це є й контраргумент: штучний інтелект не має єдності інтелектуальної й емоційної, заснованої на біологічній природі суб'єкта, що завжди людині дає можливість списати скоєне на «людський фактор», вчинити нелогічно/ нерационально, проте героїчно, жертвовно – на пориві, імпульсі, заради іншого. Власне, це дає підстави визначати, що кіборг – це людина, а носій штучного інтелекту – завжди машина.

Спеціалісти у галузі штучного інтелекту говорять про те, що на сучасній стадії свого розвитку штучний інтелект ще слабкий. Він застосовується у доволі обмежених і специфічних сферах. Його неосяжні можливості сьогодні видаються надто примарними і нереальними. Потенційні загрози, що він несе людині, в етичних вимірах уявляються проблемами навіть не другого і не третього порядку. Однак як і в галузі біотехнологій, етична напруга навколо штучного інтелекту нагадує ситуацію, що складалася свого часу навколо ядерних розробок – допоки вони вважалися нездійсненними, етичні питання не було сенсу ставити, а коли ядерний проект став доконаним фактом, то питання було пізно піднімати – вся небезпека атому не могла усунути самого факту його існування і широкого застосування. І на сьогодні серед спеціалістів немає однозначної відповіді на питання, чи вартий мирний атом мільйонів людських жертв, принесених у ході розробок і під час його використання.

Література

- Аверкин А. Н., Гаазе-Рапопорт М. Г., Поспелов Д. А. (1992) *Толковый словарь по искусственному интеллекту*. Москва, Радио и связь. URL: <http://www.raai.org/library/tolk/aivoc.html#L208>
- Апресян Р. Г. (2014) Смысл морали В: *Мораль: разнообразие понятий и смыслов: сборник научных трудов. К 5-летию академика А. А. Гусейнова*. Москва, Альфа-М: 35 – 63.
- Бахтин М. М. (2003) К философии поступка В: *Собрание сочинений. Т.1: Философская эстетика 1920-х годов*. Москва: Русские словари, Языки славянской культуры.
- В Євросоюзі розробили «етикет» для штучного інтелекту. *Українформ*. 08.04.2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/2676698-v-evrosouzi-rozrobili-etiket-dla-stucnogo-intelektu.html>

- Воннегут К. (1992) Сирены Титана В: Воннегут К. *Собрание сочинений в пяти томах*. Т. 2. Москва, СП «Старт».
- Гаврилова Т. А., Хорошевский В. Ф. (2000). *Базы знаний интеллектуальных систем*. Санкт-Петербург, Питер.
- Гринин А. Л., Гринин Л. Е. (2015) «Кибернетическая революция и исторический процесс(Технологии будущего в свете теории производственных революций)» в *Философия и общество*. № 1–2 (76): 17-47.
- Кант И. (1965) Основы метафизики нравственности В: Кант И. *Сочинения в шести томах*. Т. 4. Ч. 1. Москва, Мысль: 219-310.
- Козлов И. (2018) В США беспилотный автомобиль Uber насмерть сбил девушку В: *Факты*. 19.03.2018. URL: <https://fakty.ua/261959-v-ssha-bespilotnyj-avtomobil-uber-nasmert-sbil-zhencshinu-foto>
- Макінтайр Е. (2001) *Після чесноти: Дослідження з теорії моралі*. Київ, Дух і літера.
- Willer Ch. (2017) Meet the first-ever robot citizen — a humanoid named Sophia that once said it would 'destroy humans' in *Business Insider*. October 27, 2017. URL: <https://www.businessinsider.com/meet-the-first-robot-citizen-sophia-animatronic-humanoid-2017-10?r=UK>

Ірина Маслікова,
*доцент кафедри етики, естетики і культурології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка (м. Київ)*

ЛЮДИНА В ПРОСТОРІ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТА СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ

Складність міжлюдської взаємодії виявляє неоднорідність та комплексність моральних засад різноманітних практик, в які вписана сучасна людина. Людина в просторі свого приватного життя постає перед вибором цілей власного життя, способів діяльності та відповідальності за ближніх. Той самий індивід в інституційному просторі постає вже перед вибором цілей спільної діяльності, способів ефективної кооперації та колективної відповідальності. Отже, людина є одночасно суб'єктом «індивідуальної» та «суспільної» моралі, які будучи різними нормативно-ціннісними системами, можуть задавати індивідам різновекторні ціннісні орієнтири. Тим самим виникає етичне питання: яким чином співвідносяться ці нормативно-ціннісні системи як структурні елементи єдиного феномену моралі.

Звернення до етичних робіт Р. Александера, С. Міллера, А. Ріха Дж. Ролза, Дж. Сьорла, В. Хуссейна, які розглядали особливості функціонування моралі в